

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Б.Н.ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 12.23.669 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 342.41 (575.2) (043.3)

Рахманов Асылбек Рахманович

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖОГОРКУ КЕҢЕШИНИН
ПАРЛАМЕНТТИК ФРАКЦИЯЛАРЫНЫН
ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨРҮНҮН КОНСТИТУЦИЯЛЫК-УКУКТУК
АНАЛИЗИ**

12.00.02 – конституциялык укук; муниципалдык укук

Юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2023

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Мамлекет жана укук институтунда аткарылды.

Илимий жетекчи:

Аманалиев Урмат Олжобекович

юридика илимдеринин доктору, доцент,
Кыргыз Республикасынын Президентине
караштуу Жусуп Абдрахманов атындагы
мамлекеттик башкаруу академиясынын
Администрлөөнүн жогорку мектебинин директору

Расмий оппоненттер:

Токтогулов Алмаз Асылбекович

юридика илимдеринин доктору, доцент,
Кыргызпатенттин алдындагы Мамлекеттик
интеллектуалдык менчик фондунун
аткаруучу директору

Сатимкулов Убайдулла Акилбекович

юридика илимдеринин кандидаты,
Бишкек шаарынын Биринчи май райондук
сотунун судьясы

Жетектөөчү уюм:

Кыргыз Республикасынын Ички иштер
министрлигинин Э.А. Алиев атындагы
Академиясынын Мамлекеттик укуктук
дисциплиналар кафедрасы (720083, Кыргыз
Республикасы, Бишкек ш., Ч.Валиханов к., 1а)

Диссертациялык иш 2024-жылдын 25-январында саат 13:00дө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 12.23.669 диссертациялык кеңешинин отурумунда корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев к., 132, конференц-зал (209-ауд.). Диссертацияны коргоону онлайн чагылдырып берүү коду: <https://vc.vak.kg/b/122-3zo-lwo-cjw>

Диссертация менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720024, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек Жолу к., 394) жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720000, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев к., 44) китепканаларынан, ошондой эле https://vak.kg/d_12_23_669/104601/ сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын «22» декабрында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин кандидаты**

Сагыналиева В.Ж.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. XX кылымдын этеги СССРдин урап калуусу жана дүйнөнүн саясий картасында жаңы эгемендүү республикалардын пайда болуусу менен жыйынтыкталган. Жаңыдан түзүлгөн республикалар өзүлөрүнүн укуктук жана саясий тутумдарын кайрадан түзүүгө активдүү киришкен. Бул процесс, биринчи кезекте, декоммунизациялоого жана көп партиялуу тутумга өтүүгө байланыштуу болгон. Мындан ары саясий партиялар коомдук-саясий турмуштагы алдыңкы ролду ойной баштаган жана бийлик үчүн күрөшүүнүн башкы куралына айланган [Рахманов, А. Р. Особенности фракционной деятельности парламентов стран постсоветского пространства: сравнительно-правовой анализ [Текст] / А. Р. Рахманов // *Международный журнал гуманитарных и естественных наук.* – 2022. – № 1-2(64). – 137-б.]. Аталган процесстер Кыргызстан үчүн дагы мүнөздүү болгон.

Кыргыз Республикасынын көз карандысыздыкка ээ болуусу (1991-жылы) жана өзүнүн биринчи Конституциясын кабыл алуусу (1993-жылы) мамлекеттик бийликти мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийлик бутактарына так бөлүштүрүү менен эгемендүү, укуктук жана демократиялык мамлекет куруу үчүн саясий-укуктук негиз болуп берген.

Ал окуялардан кийинки салыштырмалуу кыска убакыт аралыгында өлкөнүн жогорку мыйзам чыгаруу жана өкүлчүлүктүү органы – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши бир катар маанилүү өзгөрүүлөргө дуушар болду: бир палаталуу түзүмдөн эки палаталууга жана кайра артты көздөй трансформациялоодон тарта, өзүнүн сандык жана сапаттык курамынын өзгөрүүлөрүнө чейин. Бул убакта парламенттин ишинде көп жаңы нерселер пайда болду. Маселен, жаңычылдыктардын бири катары парламентте саясий партиялардын фракцияларынын пайда болуусун атоого болот [Аманалиев, У. О. Институционализация и конституционализация фракций политических партий в Жогорку Кенеше Кыргызской Республики [Текст] / У. О. Аманалиев, А. Р. Рахманов // *Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета.* – 2021. – Т. 21. – № 3. – 152-б.].

Бир саясий режимден экинчисине өтүүнүн жана жогорку мамлекеттик бийлик бутактарынын ортосундагы ыйгарым укуктарды так бөлүштүрүүнүн натыйжасында кыргыз парламентинин мамлекеттик башкаруу тутумундагы орду жана ролу дагы кайрадан каралып чыгып, олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болгон.

Кыргыз Республикасынын 1993-жылы кабыл алынган Конституциясына жана андан кийинки конституциялык реформалардын натыйжасында ага киргизилген өзгөртүүлөргө жана толуктоолорго ылайык ишмердүүлүгүн жүргүзгөн Жогорку Кеңештин I, II, III жана IV чакырылыштары мамлекеттик калыптануу жана өткөөл мезгилдерге туура келген. Бул этапта парламенттин ыйгарым укуктары, түзүмү, сандык жана сапаттык курамдары, шайлоо тутуму байма-бай өзгөрүп турган.

Кыргыз Республикасынын 2010-жылдагы Конституциясына ылайык ишмердүүлүгүн жүргүзгөн Жогорку Кеңештин V жана VI чакырылыштары өлкөдө парламентаризмди калыптандыруу аракеттери көрүлгөн парламенттик-президенттик башкаруу мезгилине туура келген. Бул этапта парламенттин ыйгарым укуктары жана иш алып баруу эрежелери кыйла турукташтырылган.

Кыргыз Республикасынын 2021-жылдагы Конституциясына ылайык ишмердүүлүгүн жүргүзүп жаткан Жогорку Кеңештин VII чакырылышы өлкөдө толугу менен президенттик башкаруу формасы орнотулган мезгилге туура келүүдө.

Келтирилген үч этаптын тең бири-бирин алмаштыруусу элдик нараазычылыктан улам келип чыккан революциялык жол менен ишке ашкандыгын белгилеп коюу зарыл. Бул учурларда, айрыкча акыркы эки этапта өлкөнү укуктук талаага алып келүүдө жана туруктуулукту камсыз кылууда Жогорку Кеңештин жана андагы парламенттик фракциялардын ролу абдан маанилүү болгондугу да талашсыз.

Ошону менен, бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин жана андагы парламенттик фракциялардын ишмердүүлүгүнө байланыштуу болгон жетиштүү көлөмдөгү теориялык жана практикалык материалдар топтолду. Фракциялык жана жалпысынан парламенттик ишмердүүлүктү андан ары жакшыртуу боюнча конкреттүү сунуштарды иштеп чыгуу үчүн топтолгон материалдарды комплекстүү илимий анализдөө талап кылынат. Андыктан, диссертациялык изилдөөнүн тандалып алынган темасынын актуалдуулугу талаш жаратпайт.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөө диссертанттын демилгелүү иши болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. *Изилдөөнүн максаты* – парламенттик фракцияларды түзүүнүн жана алардын өз ыйгарым укуктарын ишке ашыруусунун жол-жоболорун жакшыртуу боюнча теориялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу жана негиздөө.

Белгиленген максатка жетүү үчүн төмөнкү *негизги милдеттер* коюлган жана ийгиликтүү ишке ашырылган:

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешиндеги парламенттик фракциялардын калыптануу жана өнүгүү тарыхын талдоо;
- чет өлкөлөрдөгү парламенттик фракциялардын ишмердүүлүктөрүн анализдөө;
- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде парламенттик фракцияларды түзүүнүн тартибин жана алардын ички түзүмүн талдоо;
- кыргыз парламентиндеги фракциялардын конституциялык-укуктук макамын изилдөө;

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешиндеги парламенттик фракциялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салган мыйзамдык базаны анализдөө жана жакшыртуу ирээтинде сунуштарды берүү;

- Кыргызстандагы саясий партиялардын жана алардын парламенттик фракцияларынын өз ара аракеттенишүүсүнүн жол-жоболорун анализдөө;

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешиндеги фракциялык ишмердүүлүктү өнүктүрүү боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөө ишинин илимий жаңылыгы Кыргызстандын президенттик башкаруу формасына өткөндүгүнө байланыштуу өлкөнүн парламентиндеги саясий партиялардын фракцияларынын өзгөргөн укуктук жана саясий кырдаалдагы ордун жана ролун, ыйгарым укуктарын жана аларды ишке ашыруусун комплекстүү илимий изилдөөгө алган диссертациялык иш болгондугу менен аныкталат.

Илимий жаңычылдык Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешиндеги парламенттик фракциялардын ишмердүүлүктөрүнүн конституциялык-укуктук негиздерин жакшыртуу боюнча иштелип чыккан жана негизделген теориялык жоболордо жана практикалык сунуштарда чагылдырылган.

Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында алынган тыянактарды жана алардын негизинде иштелип чыккан сунуштарды жалпы кыргыз парламентинин жана андагы фракциялардын ишмердүүлүгүн жакшыртуу боюнча мыйзам чыгаруу жана укук колдонуу ишинде пайдаланууга болот.

Изилдөөнүн жоболору “Кыргыз Республикасынын конституциялык укугу”, “Кыргыз Республикасынын парламенттик укугу” дисциплиналары жана башка атайын курстар боюнча окутуу процессинде, ошондой эле окуу жана окуу-методикалык куралдарды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

Коргоого чыгарылуучу негизги жоболор:

1. Тарыхый-укуктук изилдөөнүн натыйжасында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешиндеги парламенттик фракциялардын калыптануусунун жана өнүгүүсүнүн негизги этаптары аныкталды:

- 1) Фракциялык ишмердүүлүк формалдуу гана мүнөзгө ээ болгон *баштапкы этап* (Жогорку Кеңештин II чакырылышы: 2000-2005-жылдар аралыгы);
- 2) Парламентти түзүүнүн пропорционалдык тутумуна өтүү аркылуу фракциялык ишмердүүлүктүн ролу кескин жогорулаган *өткөөл этап* (Жогорку Кеңештин IV чакырылышы: 2007-2010-жылдар аралыгы);
- 3) Фракциялык ишмердүүлүк толук мыйзамдык бекитүүгө ээ болгон *өнүгүү этабы* (Жогорку Кеңештин V жана VI чакырылыштары: 2010-2021-жылдар аралыгы);
- 4) Башкаруу формасы алмашкандыгына байланыштуу фракциялык ишмердүүлүктүн *жаңылануу этабы* (Жогорку Кеңештин VII чакырылышы: 2021-жылдан тарта азыркы учурга чейин).

2. Фракциялык ишмердүүлүктүн чет элдик тажрыйбасын анализдөөнүн негизинде парламенттик фракцияларды түзүүдөгү партиялык критерий, партиялык-саясий критерий жана сандык критерийлер аныкталды.

3. Парламенттик фракциянын төмөнкүдөй автордук аныктамасы иштелип чыкты:

Фракция – бул мыйзам менен орнотулган тартипте бир саясий партиянын талапкерлеринин тизмеси боюнча жана партиянын саясий багытын колдоого алган же партиядан көрсөтүлгөн бир мандаттуу шайлоо округдарынан шайланган депутаттардан түзүлгөн жана тийиштүү каттоодон өткөн, парламенттин алкагында саясий партиянын шайлоо алдындагы программасын ишке ашырууну жана анын кызыкчылыктарын чагылдырууну көздөгөн депутаттардын уюшулган бирикмеси.

4. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешиндеги парламенттик фракциялардын ишмердүүлүгүнүн конституциялык-укуктук негиздерин кеңейтүү жана калыптанып калган парламенттик тажрыйбаны укуктук жактан бекитүү үчүн өлкөнүн Конституциясына төмөнкүдөй өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү сунушталат:

- 76-берененин 4-бөлүгүн бланкеттик ченем түрүндө келтирип жана анын ачыкталышын мыйзамдарга шилтеме жасоо аркылуу төмөнкүдөй кылып бекитүү:

“4. Жогорку Кеңештеги депутаттык бирикмелерди түзүү жана алардын иштөө тартиби конституциялык мыйзам менен аныкталат.”.

Сунуш кабыл алынган учурда Жогорку Кеңештеги депутаттык бирикмелердин түрлөрү жана алардын иштөө тартиби тармактык мыйзамдар аркылуу аныкталат, саясий кырдаалга жараша өзгөрүүлөр болгон учурларда Конституцияга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү талап кылынбайт, ошондой эле мыйзам чыгаруучулардын фракциялык ишти бекемдөө боюнча аракеттери баш мыйзамга каршы келген кырдаалдардын алдын алат;

- 79-берененин 2-бөлүгүнүн 1-пунктун “же фракциядан чыккандыгы” деген сөздөр менен толуктоо аркылуу төмөнкүдөй кылып бекитүү:

“1) депутаттык ыйгарым укуктарын токтоткондугу же фракциядан чыккандыгы жөнүндө жазуу жүзүндө арыз бергенде;”.

Жогорку Кеңештин Регламентинин 10-беренесинин 4-бөлүгүндө бекитилген ченемди бекемдөөгө жана ал аткарылбаган учурда парламенттин депутатынын ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуунун конституциялык негиздерин кеңейтүү аркылуу фракциялык ишмердүүлүктү жакшыртууга багытталган сунуш;

- 85-берененин 1-бөлүгүнүн 3-пунктун “жана фракцияларына” деген сөз менен толуктоо аркылуу төмөнкүдөй кылып келтирүү:

“3) Жогорку Кеңештин депутаттарына жана фракцияларына;”.

Фракцияларды мыйзам чыгарууну демилгелөөгө укуктуу субъекттердин катарына кошуу аркылуу алардын шайлоо алдындагы программаларын аткаруусун жана жалпысынан парламенттик ишмердүүлүгүн көзөмөлдөөнү жеңилдетүүгө багытталган сунуш.

5. Кыргыз Республикасынын “Саясий партиялар жөнүндө” Мыйзамы моралдык жактан эскиргендигине байланыштуу, анын жаңы редакциясын кабыл алуу зарылдыгы негизделди. Автордун пикири боюнча, жаңы редакциядагы мыйзамда саясий партиянын өзүнүн парламенттик фракциясын түзүүгө, анын түзүмүн жана жетектөөчү органдарын аныктоого катышуусунун тартибин, мыйзам чыгаруу органында каралып жаткан маанилүү маселелер боюнча саясий партия менен анын фракциясынын позицияларын алдын ала макулдашуу тартибин аныктоочу, фракциянын отчеттуулугу жана партиялык көзөмөл, саясий партиянын өзүнүн болочок депутаттарын парламенттик ишмердүүлүккө алдын ала даярдоосу сыяктуу маселелер боюнча жоболордун камтылуусу шарт.

6. Жогорку Кеңештин жана андагы фракциялардын ишмердүүлүгүн укуктук жөнгө салууну ирээттештирүү жана анын укуктук деңгээлин жогорулатуу, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 110-беренесинин талаптарын аткаруу максатында парламенттин ишмердүүлүгүнө байланыштуу болгон коомдук мамилелерди жөнгө салуучу аракеттеги беш мыйзамды бириктирип, “Кыргыз Республикасынын парламенти – Жогорку Кеңеши жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамын кабыл алуунун максаттуулугу көрсөтүлдү. Мыйзамдын маанилүү бөлүгү катары парламенттик фракциялар жөнүндөгү атайын өзүнчө бөлүм камтылышы керектиги негизделди.

7. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин жана андагы парламенттик фракциялардын ишмердүүлүгүн санариптик трансформациялоо ишин күчөтүүнүн маанилүүлүгү аныкталды. Бул иш, диссертанттын пикири боюнча, негизги эки багыт боюнча жүрүшү максаттуу болот: ченемдик укуктук базаны жакшыртуу жана санариптик инфратүзүмдү жакшыртуу.

8. Кыргыз парламентинин фракциялык ишмердүүлүгүн жакшыртуу үчүн бул жааттагы коомдук мамилелерди жөнгө салуучу бүгүнкү күндөгү башкы ченемдик укуктук акт болгон “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына бир катар өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү сунушталат:

- Регламенттин 10-беренесинин 2-бөлүгүн парламенттик фракцияларды түзүүнүн жана алардын расмий макамга ээ болуусунун тажрыйбасын байытуу жана аны андан ары өркүндөтүү үчүн чет элдик тажрыйбаны эске алуу менен, фракцияларды парламенттин тийиштүү органы тарабынан каттоого алуу, андагы өзгөрүүлөрдү эсепке алып туруу, катталуу үчүн берилген бардык документтерди расмий басылмаларга же сайттарга жарыялоо сыяктуу жоболор менен толуктоо;

- парламенттик фракциялардын конституциялык-укуктук макамын толуктоо үчүн Регламенттин 13-беренесине 3-бөлүктү кошуп, ал жерге фракциялардын шайлоочулар менен тыгыз иш алып баруу, шайлоо алдындагы программаларын аткаруунун деңгээли боюнча маалымдоо, демилгелеген мыйзам долбоорлору боюнча мыйзамдын талабы бар учурда парламенттик угууларды өткөрүү, парламентте көтөргөн маселелери жана

програмадары боюнча коомдук угууларды өткөрүү сыяктуу негизги милдеттерин бекитүү;

- Регламенттин 10-беренесинин 6-бөлүгүнө парламенттик фракция өзүнүн мүчөлөрү үчүн милдеттүү болгон чечим кабыл алган учурда, ага макул эмес болгон фракция мүчөсүнө өзүнүн өзгөчө пикирин билдирүү менен, добуш берүүдөн же башка иш-аракеттен кармануу укугун бекитүүчү ченемди киргизүү.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Диссертациялык изилдөө диссертант тарабынан өз алдынча аткарылган илимий иш болуп саналат. Изилдөөнүн жыйынтыгы менен жактоого чыгарылуучу негизги жоболорду, ошондой эле практикалык сунуштарды диссертант жеке өзү иштеп чыккан. Диссертация изилдөөнүн темасы боюнча мамлекеттик тилде аткарылган илимий эмгектердин катарын толуктайт.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык иштин негизги жоболору илимий басылмаларда жана диссертанттын илимий-практикалык конференциялардагы, тегерек столдордогу баяндамаларында чагылдырылган.

Диссертациянын негизги тыянактары “Санариптешүү доорундагы маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуунун социалдык-экономикалык, укуктук аспектилерин” (Россия, Барнаул – 2020), “Илимдин жана практиканын актуалдуу көйгөйлөрү: Гатчина окуулары – 2021” (Россия, Гатчина – 2021) жана “Бизнес, менеджмент жана укук” (Россия, Екатеринбург – 2022) сыяктуу эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндалды жана талкууланды.

Диссертациялык изилдөөнүн айрым жыйынтыктары Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин мыйзам чыгаруу ишмердүүлүгүндө пайдаланылды [*Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин VII чакырылышынын депутаты Б.К. Чойбековдун маалыматы [Текст] / 2023-жылдын 6-июну. Чыг. №6-2384и/23*], ошондой эле “Ата-Журт Кыргызстан” парламенттик фракциясында каралды жана колдоо тапты [*Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин “Ата-Журт Кыргызстан” парламенттик фракциясынын лидери Б.У. Сыдыковдин пикири [Текст] / 2023-жылдын 15-июну. Чыг. №6-2534и/23*].

Изилдөөнүн натыйжаларынын басылмаларда жарыяланышы. Изилдөө ишинин натыйжалары Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясы тарабынан кеңеш берилген бир катар ата-мекендик жана чет элдик илимий басылмалардагы 9 макалада жарыяланды.

Диссертациялык изилдөөнүн түзүмү жана көлөмү коюлган максат жана милдеттер менен аныкталды. Ал 176 баракта баяндалган киришүүдөн, ар бири экиден параграфты камтыган үч бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу жана аны тандап алуунун негиздери келтирилген, диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы жазылган, изилдөөнүн максаты жана милдеттери көрсөтүлгөн, илимий жаңылыгы негизделген, изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү баяндалган, коргоого чыгарылуучу негизги жоболор келтирилген, изденүүчүнүн жеке салымы ачыкталган, алынган натыйжаларды апробациялоо жана алардын басылмаларда жарыяланышы көрсөтүлгөн, изилдөөнүн түзүмү жана көлөмү маалымдалган.

“Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик фракцияларынын ишмердүүлүгүнүн тарыхый-укуктук аспектилерин” аталыштагы биринчи бөлүм эки параграфтан турат.

Биринчи бөлүмдүн биринчи параграфында *“Кыргыз Республикасындагы парламенттик фракциялардын калыптануусу жана өнүгүүсү”* каралат.

“Депутаттык бирикме” түшүнүгү ата-мекендик саясий-укуктук теория үчүн салыштырмалуу жаңы болуп саналат. Аталган түшүнүктүн терең илимий теориялык иштеп чыгууларынын жана анын калыптанып жаткан парламенттик-укуктук мамилелерге туура келген жалпы кабыл алынган аныктамасынын жоктугу ушуну менен түшүндүрүлөт [Арабаев, А. А. *Парламентское право Кыргызской Республики [Текст] / А. Арабаев, Р. Арабаев, А. Береналиева. КНУ, Юрид. ин-т. – Бишкек, 2013. – 265-б.*].

Эл аралык тажрыйбада парламенттеги депутаттык бирикмелердин ар түрдүү аталыштарын кезиктирүүгө болот. Мисалы, Германия жана Испания сыяктуу мамлекеттерде алар классикалык түрдө “фракция” деген аталышка ээ болгон болсо, Италия, Франция ж.б. өлкөлөрдө “парламенттик топтор”, Швецияда – “партиялык топтор”, Австрия, Польша, Хорватия сыяктуу өлкөлөрдө “партиялык клубтар”, ал эми Улуу Британияда болсо “парламенттик партиялар” деп аталат.

Парламенттик фракциянын ченемдик аныктамасы “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндөгү” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында келтирилет. Аталган мыйзамдын 10-беренесине ылайык, парламенттик фракция – саясий партиянын тизмеси боюнча жана бир мандаттуу шайлоо округу боюнча шайланган Жогорку Кеңештин депутаттарынын бирикмеси.

Фракциянын жогоруда келтирилген ченемдик аныктамасы, биздин көз карашыбыз боюнча, толук эмес, ал фракцияны түзүүнүн түпкү маңызын, анын максаттарын жана милдеттерин так ачыктабайт. “Фракция” түшүнүгүн туюндурууда аталган парламенттик органды түзүү боюнча мыйзамдар менен так аныкталган юридикалык негиздер эске алышы керек.

Ошону менен, жогоруда келтирилгендерди эске алып, саясий партиянын парламенттик фракциясынын төмөнкүдөй аныктамасын туюндурууну орундуу деп эсептейбиз.

Фракция – бул мыйзам менен орнотулган тартипте бир саясий партиянын талапкерлеринин тизмеси боюнча жана партиянын саясий багытын колдоого алган же партиядан көрсөтүлгөн бир мандаттуу шайлоо округдарынан шайланган депутаттардан түзүлгөн жана тийиштүү каттоодон өткөн, парламенттин алкагында саясий партиянын шайлоо алдындагы программасын ишке ашырууну жана анын кызыкчылыктарын чагылдырууну көздөгөн депутаттардын уюшулган бирикмеси.

Кыргызстандагы парламенттик фракциялардын тарыхы кыска экендигине карабастан, аталган парламенттик органдын өнүгүүсүнүн бүгүнкү күнүн жана келечегин туура баамдай билүү үчүн, анын калыптануу жана өнүгүү жолун илимий анализге алуу зарыл. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин ар бир өзүнчө чакырылышынын мисалында жүргүзүлгөн анализдин негизинде өлкөдөгү парламенттик фракциялардын калыптануусу жана өнүгүүсү негизги төрт этапка бөлүнөт деген тыянак келип чыкты:

- Биринчиси, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин II чакырылышы (2000-2005 – ж.ж.) – фракциялык ишмердүүлүк формалдуу гана мүнөзгө ээ болгон *баштапкы этап*;
- Экинчиси, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин IV чакырылышы (2007-2010 – ж.ж.) – парламентти түзүүнүн пропорционалдык тутумуна өтүү аркылуу фракциялык ишмердүүлүктүн ролу кескин жогорулаган *өткөөл этап*;
- Үчүнчүсү, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин V жана VI чакырылыштары (2010-2021 – ж.ж.) – фракциялык ишмердүүлүк толук мыйзамдык бекитүүгө ээ болгон *өнүгүү этабы*;
- Төртүнчүсү, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин VII чакырылышы (2021-б.к.ч.) – башкаруу формасы алмашкандыгына байланыштуу болгон фракциялык ишмердүүлүктүн *жаңылануу этабы*.

Биринчи бөлүмдүн экинчи параграфында “*Чет өлкөлөрдөгү парламенттик фракциялардын ишмердүүлүктөрүнө салыштырмалуу-укуктук анализ*” жүргүзүлөт.

Парламенттик фракциялар институту Кыргызстандын саясий-укуктук теориясы үчүн салыштырмалуу жаңы болуп саналат. Ошол себептен улам, аталган парламенттик органды изилдөөдө бул жааттагы чет элдик тажрыйбаны эске албай коюуга мүмкүн эмес. Чет өлкөлөрдөгү парламенттердин фракциялык ишмердүүлүктөрүнүн салыштырмалуу-укуктук анализин жүргүзүүдө постсоветтик чөлкөмдөгү мамлекеттердин тажрыйбасы чоң мааниге ээ.

Мындан улам, изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжаларды Кыргызстандын мыйзам чыгаруу жана укук колдонуу тажрыйбасында пайдаланууну ыңгайлаштыруу максатында, КМШ өлкөлөрүнүн ичинен бул

жааттагы тажрыйбасы ата-мекендик тажрыйбага түптөш келген Армения, Казахстан, Өзбекстан, Россия жана Украина сыяктуу өлкөлөрдөгү абалга кеңири токтолууну максаттуу болот деп эсептейбиз.

КМШ өлкөлөрүндөгү парламенттик фракцияларды укуктук жөнгө салуунун мүнөзү тууралуу сөз баштоодон алгач, бир дагы мүчө-мамлекетте фракция сыяктуу парламенттик органга арналган атайын мыйзамдын жок экендигин белгилей кетүү керек. Парламенттик фракциялардын иш алып баруусунун ар кандай маселелерине байланыштуу болгон мыйзамдык ченемдер, көпчүлүк учурда, депутаттын макамы жөнүндөгү жана саясий партиялар жөнүндөгү мыйзамдарда камтылат.

Ошол эле маалда, парламенттик фракцияларды түзүүгө жана алардын ишмердүүлүгүнө байланыштуу болгон коомдук мамилелерди жөнгө салуучу башкы ченемдик акт болуп парламенттин Регламенти саналат. КМШга кирген өлкөлөрдүн парламенттеринин (же алардын палаталарынын) Регламенттери ар түрдүү деңгээлдеги юридикалык күчкө ээ. Маселен, Армения Республикасынын парламенти – Улуттук Жыйындын Регламенти конституциялык мыйзам макамына ээ. Украинада (Жогорку Рада) жана Өзбекстан Республикасында (Олий Мажлистин Мыйзам чыгаруу палатасы) Регламент мыйзамдын деңгээлинде кабыл алынган. Ал эми Россия Федерациясы (Федералдык Жыйындын Мамлекеттик Думасы) менен Казахстан Республикасында (Мажилис) болсо Регламент мыйзам алдындагы деңгээлге чыгарылган, б.а. парламенттин палаталарынын токтому менен кабыл алынган.

Каралып жаткан КМШ өлкөлөрүндө парламенттик фракцияларды түзүүдөгү негиз катары эки башкы критерий колдонулат – партиялык жана партиялык-саясий. Тигил же бул критерийди тандоо парламентти шайлоо тутуму менен түздөн-түз байланыштуу. Ошондой эле, парламенттик фракцияларды түзүүдө каралып жаткан өлкөлөрдө сандык критерий дагы колдонулат.

Изилдөө үчүн кызыгуу жараткан дагы бир маселе катары парламент депутатынын фракциядагы мүчөлүгүн кароого болот. Каралып жаткан КМШ өлкөлөрүнүн мыйзам чыгаруучулары бул маселе боюнча да бирдиктүү позицияга келе алышкан эмес. Маселен, Россия Федерациясынын парламентарийинин макамы жөнүндөгү Федералдык мыйзамдын 7.1.-беренеси парламенттин палатасына саясий партиянын тизмеси боюнча шайланган депутатты ошол партиянын фракциясына кирүүгө милдеттендирет. Калган өлкөлөрдө тигил же бул парламенттик фракциянын катарына кошулуу же андан баш тартуу депутаттын укугу болуп саналат.

Экинчи бөлүм **“Кыргыз Республикасындагы парламенттик фракциялардын расмий макамга ээ болуусунун конституциялык-укуктук негиздери”** деген аталышка ээ жана ал эки параграфтан турат.

Диссертациялык изилдөө ишинин **объектиси** болуп Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде парламенттик фракцияларды түзүүдө жана алардын иш алып баруу процессинде пайда болуучу коомдук мамилелер саналат.

Изилдөөнүн **предметине** өлкөнүн жогорку өкүлчүлүктүү (мыйзам чыгаруу) органындагы парламенттик фракциялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылар жана аларды колдонуу тажрыйбасы кирет.

Кыргызстандагы фракциялык ишмердүүлүктү изилдөөнүн **методологиясын** илимий изилдөөнүн жалпы, жеке жана атайын **усулдары** түздү. Изилдөөнүн жалпы илимий усулдарынан диссертациялык иште негизги катары диалектикалык усул пайдаланылган. Жеке илимий усулдардын арасынан изилдөөнүн жүрүшүндө тарыхый усул кеңири колдонулду. Диссертациялык ишти жазууда атайын илимий усулдардын ичинен салыштырмалуу-укуктук усул маанилүү ролду ойногон.

Экинчи бөлүмдүн биринчи параграфында *“Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде парламенттик фракцияларды түзүү тартиби жана ички түзүмү”* изилденет.

Жалпы кабыл алынган тажрыйба боюнча парламенттик фракциянын ишмердүүлүгүнүн башталышынын укуктук негизи болуп анын расмий катталуусу саналат. Фракцияларды каттоо процесси, адатта, парламенттин жаңыдан шайланган чакырылышынын биринчи отурумунда же анын ишинин алгачкы күндөрүндө жүргүзүлөт.

Кыргыз Республикасынын аракеттеги мыйзамдарына ылайык, Жогорку Кеңештеги парламенттик фракциялар расмий макамга ээ болуусу үчүн алардын түзүлгөндүгү, аталыштары, курамдарынын тизмеси, лидерлеринин фамилиясы жана башка жетекчилери жөнүндө Жогорку Кеңештин жыйналышында жарыялоо талап кылынат. Фракциялардын чечими жазуу жүзүндө төрагалык кылуучуга тапшырылат.

Расмий макамга ээ болгон парламенттик фракциялар Жогорку Кеңештин Регламентине ылайык, өзүнүн ишин өз алдынча уюштурат жана Регламентке каршы келбеген фракция жөнүндөгү жобонун негизинде аракеттенет. Демек, ар бир парламенттик фракция өзүнүн ички түзүмүн, башкаруу органдарын, аларды шайлоо тартибин жана ыйгарым укуктарынын мөнөөтүн, өзүлөрүнүн отурумдарын өткөрүүнүн жол-жоболорун жана чечим кабыл алуу тартибин өз алдынча аныктоого укуктуу.

Фракцияга ошол партиянын талапкерлеринин тизмеси боюнча шайланып келген депутаттары жана бир мандаттуу шайлоо округунан шайланган депутаттар мүчө боло алышат. Саясий партиянын талапкерлеринин тизмеси боюнча шайланып келген Жогорку Кеңештин депутаты Регламентке ылайык ошол саясий партиянын парламенттик фракциясына мүчө болууга милдеттүү экендиги бекитилген.

Аталган милдеттендирүүчү жоболор Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 76 жана 79-беренелерине карама-каршы келет. Бирок, биздин көз карашыбыз боюнча, мыйзам чыгаруучунун саясий партиянын талапкерлеринин тизмеси боюнча шайланып келген депутатты ошол партиянын парламенттик фракциясынын курамына кирүүгө милдеттендирүү аркылуу фракциялык тартипти, фракциялардын аракетке жөндөмдүүлүгүн камсыз кылууга багытталган аракеттери колдоого алаарлык. Андай болбогон

учурда парламенттин ичиндеги фракциялардын ишиндеги башаламандыктар жаралып, пропорционалдык шайлоо тутуму боюнча партиялык негиздеги шайлоолорду өткөрүүнүн принциби дагы бузулат.

Жогорку Кеңештин Регламентине ылайык, парламенттик фракцияны анын шайланган лидери жетектейт. Регламенттин буга чейин иштеп келген редакциясынан айырмаланып, аракеттеги редакцияда парламенттик фракциянын лидерин шайлоонун негиздери ченемдик бекитүүгө ээ болгондугун белгилей кетүү керек.

Жогорку Кеңештеги парламенттик фракциялардын жетектөөчү органдары тууралуу Регламентте камтылган ченемдер жогоруда келтирилген фракция лидерине байланыштуу жоболор менен чектелет. Ата-мекендик жогорку өкүлчүлүктүү органдагы фракциялардын бүгүнкү күндөгү сандык курамдарын эске алганда, биздин көз карашыбыз боюнча, фракция жетекчилигине арналган мыйзамдык ченемдердин көлөмү жана аталган мамилелердин жөнгө салынгандыгынын деңгээли жетиштүү.

Ата-мекендик мыйзамдарда жана парламенттик тажрыйбада фракциялык отурумдар (жыйналыштар), парламенттик угуулар, шайлоочулар менен иштөө сыяктуу бир катар иштөө формалары каралган. Жамааттык талкуулоонун жана чечим кабыл алуунун негизги жана базалык формасы болуп фракциялардын жыйыны саналат. Анда фракциянын саясий позициясы аныкталат, саясий билдирүүлөр кабыл алынат, жаңы мүчөлөрдү кабыл алуу жөнүндөгү маселелер чечилет, фракциянын добуш берүүдөгү позициясы аныкталат.

Экинчи бөлүмдүн экинчи параграфы *“Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик фракцияларынын конституциялык-укуктук макамын”* ачыктоого арналган.

Юридикалык адабиятта жана бул тармактагы атайын илимий изилдөөлөрдө бүгүнкү күнгө чейин конституциялык-укуктук макамдын түзүмү боюнча бирдиктүү пикир калыптанган эмес.

Каралып жаткан маселе боюнча изилдөө иштерин жүргүзгөн авторлордун жана юридикалык адабиятта кеңири жайылган көз караштардын негизинде “конституциялык-укуктук макам” түшүнүгүнүн аныктамасын жана анын түзүмүн иштеп чыгуу аракети жасалды.

Ошону менен, парламенттик фракциялардын конституциялык-укуктук макамын демократиялык мамлекеттердин парламенттериндеги фракциялардын макамы үчүн мүнөздүү болгон элементтерден турат жана конституцияда, ошондой эле аталган парламенттик органга байланыштуу болгон коомдук мамилелерди жөнгө салуучу башка юридикалык документтерде камтылган укуктук ченемдердин жыйындысы менен аныкталат, деп айтуу орундуу болот.

Парламенттик фракциялардын конституциялык-укуктук макамындагы эң маанилүү элемент катары алардын компетенциясы белгиленет.

Биздин көз карашыбыз боюнча, парламенттик фракциялардын укуктарын алардын окшош белгилери боюнча топторго бөлүп кароо аркылуу тутумдаштыруу, аталган парламенттик органдын ыйгарым укуктарын толук

жана ар тараптуу ачыктоого негиз түзөт. Ошол эле маалда, аларды ашыкча топторго бөлүү керексиз формалдуулукка алып келиши ыктымал экендигин да эстен чыгарбоо зарыл.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын, “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын жана башка аракеттеги мыйзамдарынын жоболорун эске алуу менен, Жогорку Кеңештеги парламенттик фракциялардын ыйгарым укуктарын төмөнкү төрт негизги топко бөлүү аркылуу ачыктоо орундуу болот деп эсептейбиз.

1. Мыйзам чыгаруу маселелери боюнча ыйгарым укуктар;
2. Кадрдык маселелер боюнча ыйгарым укуктар;
3. Процедуралык маселелер боюнча ыйгарым укуктар;
4. Башка маселелер боюнча ыйгарым укуктар.

Ошол эле маалда, фракциялардын макамынын маанилүү бөлүгү болгон милдеттерди ченемдик бекитүү маселесинде мыйзамдарда боштук бар экендигин байкоого болот. Маселен, Жогорку Кеңештин Регламентинин 13-беренесинде фракциялардын укуктары гана бекитилип, милдеттери каралган эмес.

Биздин көз карашыбыз боюнча, ата-мекендик парламенттеги фракциялардын конституциялык-укуктук макамын толуктоо үчүн, Регламенттин 13-беренесине 3-бөлүктү кошуп, ал жерге фракциялардын шайлоочулар менен тыгыз иш алып баруу, шайлоо алдындагы программаларын аткаруунун деңгээли боюнча маалымдоо, демилгелеген мыйзам долбоорлору боюнча мыйзамдын талабы бар учурда парламенттик угууларды өткөрүү, парламентте көтөргөн маселелери жана програмалары боюнча коомдук угууларды өткөрүү сыяктуу негизги милдеттерин бекитүү зарыл деп эсептейбиз.

“Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик фракцияларынын ишмердүүлүгүн жакшыртуунун конституциялык-укуктук механизмдери” аталыштагы үчүнчү бөлүм дагы эки параграфтан турат.

Үчүнчү бөлүмдүн биринчи параграфында *“Саясий партиялардын жана алардын парламенттик фракцияларынын өз ара аракеттенишүүсү”* каралат.

Кыргыз Республикасындагы саясий партиялардын жана алардын өлкөнүн жогорку өкүлчүлүктүү органындагы фракцияларынын өз ара аракеттенишүүсүнүн маселелерин кароодон алгач, диссертациялык изилдөөнүн категориялык аппаратын кеңейтип алуу үчүн, саясий партия түшүнүгүн жана анын негизги белгилерин аныктап алуу максаттуу болот деп эсептейбиз.

Саясий партиялар жөнүндөгү ата-мекендик мыйзамда калктын белгилүү бир бөлүгүнүн саясий эркин жүзөгө ашырууга көмөк берүүчү жалпы саясий максаттары жана милдеттери бар жана мамлекеттик иштерди башкарууга, өздөрүнүн өкүлдөрү аркылуу катышкан, Кыргыз Республикасынын жарандарынын ыктыярдуу бирикмеси саясий партия

катары түшүнүлөт [Саясий партиялар жөнүндө [Текст]: Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 12-июнундагы №50 Мыйзамы [Электрондук ресурс]. – Көрүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/215/10?cl=ky-kg&mode=tekst>].

Саясий партиянын келтирилген аныктамасынын саясий-укуктук анализи анын маңыздык жана ченемдик белгилерин бөлүп чыгууга мүмкүндүк берет: 1) биригүүнүн ыктыярдуулугу; 2) саясий максаттардын жана милдеттердин жалпылыгы; 3) максаттуу багытталгандык; 4) мамлекеттин иштерин башкарууга катышуусу. Жалпысынан, бул белгилер саясий партиялардын жалпы конституциялык аныктамасына дал келет [Арабаева, А. А. Депутатские объединения в Жогорку Кенеше Кыргызской Республики: политико-правовой анализ [Текст]: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / А. А. Арабаева. – Бишкек, 2011. – 74-б.].

Кыргыз Республикасынын “Саясий партиялар жөнүндө” Мыйзамын анализдеп жатып, 1999-жылы кабыл алынгандан тарта бүгүнкү күнгө чейин ага бир дагы өзгөртүү же толуктоо киргизилбегендигин белгилеп коюу зарыл. Демек, маанилүү тармактык мыйзамдын моралдык эскилиги жеткендиги тууралуу дагы айтууга болот. “Кыргыз Республикасындагы саясий партиялар жөнүндөгү мыйзам республиканын партиялык тутумундагы заманбап өзгөрүүлөрдү эске алган, жаңы редакцияга өтө муктаж.” [Исраилова, С. Ш. Теоретические аспекты деятельности политических партий в Республике Казахстан и Кыргызской Республике [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С. Ш. Исраилова. – Бишкек, 2019. – 110-б.].

Жаңы редакциядагы мыйзамды кабыл алууда саясий партия менен анын парламенттик фракциясынын өз ара аракеттенишүүсүнүн негиздери дагы сөзсүз түрдө ченемдик бекитүүгө ээ болушу керек. Биздин көз карашыбыз боюнча, бул багытта, биринчи кезекте, саясий партиянын өзүнүн парламенттик фракциясын түзүүгө, анын түзүмүн жана жетектөөчү органдарын аныктоого катышуусунун тартибин, мыйзам чыгаруу органында каралып жаткан маанилүү маселелер боюнча саясий партия менен анын фракциясынын позицияларын алдын ала макулдашуу тартибин аныктоочу, фракциянын отчеттуулугу жана партиялык көзөмөл сыяктуу маселелер боюнча жоболор камтылышы шарт.

Ошол эле маалда, маанилүү чечимдерди кабыл алуу процессинде мыйзамда партиянын саясий дымагы менен аларды мыйзамдык ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнүн тең салмактуулугун орнотуу маанилүү. Башкача айтканда, парламенттеги мыйзам чыгаруу ишмердүүлүгүнүн конкреттүү маселелерин чечүүдө фракция артыкчылыктуу позицияга ээ болгон болсо, маанилүү саясий чечимдерди кабыл алууда эки тараптын тең (саясий партия менен анын фракциясы) пикири бирдей күчкө ээ болушу керек деп эсептейбиз.

Үчүнчү бөлүмдүн экинчи параграфында “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик фракцияларынын ишмердүүлүгүн андан ары жакшыртуу жолдору” анализделет.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик фракцияларынын укуктук макамын бекитүүдө жана алардын ишмердүүлүгүн жакшыртууда конкреттештирүүнү жана андан ары иштеп чыгууну талап кылган бир катар көйгөйлөр, укуктук боштуктар, мыйзамдардагы карама-каршылыктар жана так эместиктер бар экендиги айкын.

Жалпы парламенттин жана андагы фракциялардын бийликтерди бөлүштүрүү тутумундагы орду жана ролу, алардын ыйгарым укуктарынын көлөмү, сандык жана сапаттык курамы өлкөдөгү бекитилген башкаруу формасынан түздөн-түз көз каранды. Мындан улам, биздин көз карашыбыз боюнча, каралып жаткан диссертациялык изилдөөнүн темасына жараша Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешиндеги парламенттик фракциялардын ишмердүүлүктөрүн андан ары жакшыртуу үчүн кезектеги конституциялык реформага барып, өлкөнү классикалык парламенттик башкаруу формасына өткөрүү зарыл.

Парламентаризмге өтүүдө, өлкөнүн бүгүнкү күнгө чейинки басып өткөн жолун жана топтолгон тажрыйбасын эске алуу шарт.

Белгиленген жагдайларды ишке ашыруу үчүн өлкөнүн жогорку жетекчилигинен саясий эрк жана кезектеги конституциялык реформа талап кылына тургандыгын дагы бир ирээт белгилеп кетели. Ал эми Кыргыз Республикасында бүгүнкү күндө түзүлгөн саясий-укуктук кырдаалда парламенттин жана анын ичинде парламенттик фракциялардын ишмердүүлүгүн жакшыртууну, биздин көз карашыбыз боюнча, ченемдик-укуктук базаны кайра карап чыгуудан баштоо максаттуу болот.

Маселен, учурда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин ишмердүүлүгүнө байланыштуу болгон коомдук мамилелер беш мыйзам актылары менен жөнгө салынып келет. Бир органдын ишмердүүлүгүн мынчалык көп сандагы мыйзамдар менен жөнгө салууну ашыкча жана орунсуз деп эсептейбиз. Андан дагы, парламенттин ишин укуктук жөнгө салуучу ченемдик-укуктук актылардын көп сандуулугу алардын ичиндеги өз ара карама-каршылыктарга алып келген учурлар дагы жок эмес. Иштин мындай жагдайы Жогорку Кеңештин жана андагы фракциялардын ишмердүүлүгүндө бир катар кыйынчылыктарды жаратаары талашсыз.

Ошол эле маалда, Кыргыз Республикасынын аракеттеги Конституциясынын 110-беренесинин талаптарына ылайык, баш мыйзамдын үчүнчү бөлүмүндө (“Мамлекеттик бийлик органдары”) көрсөтүлгөн мамлекеттик органдардын ишинин уюштурулушу жана тартиби, ошондой эле алардын көз карандысыздыгынын кепилдиктери конституциялык мыйзамдар менен аныкталышы шарт.

Мындан улам, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын талаптарын аткаруу, Жогорку Кеңештин жана андагы фракциялардын ишмердүүлүгүн укуктук жөнгө салууну ирээттештирүү жана анын укуктук деңгээлин көтөрүү максатында жогоруда аталган парламенттин ишмердүүлүгүнө байланыштуу болгон коомдук мамилелерди жөнгө салуучу беш мыйзамды бириктирип, “Кыргыз Республикасынын парламенти –

Жогорку Кеңеши жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамын кабыл алуу зарыл деп эсептейбиз.

“Кыргыз Республикасынын парламенти – Жогорку Кеңеши жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын маанилүү бөлүгү катары парламенттик фракциялар жөнүндөгү атайын өзүнчө бөлүм камтылышы дагы шарт.

“Кыргыз Республикасынын парламенти – Жогорку Кеңеши жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамын кабыл алууда милдеттүү түрдө көңүл бура турган маанилүү жагдайлардын бири – жалпы парламенттин жана андагы фракциялардын ишмердүүлүгүн санариптик трансформациялоо маселеси. Биздин көз карашыбыз боюнча, парламенттик ишмердүүлүктү санариптик трансформациялоо процесси негизги эки багыт боюнча кетүүсү керек.

Биринчиден, ченемдик укуктук базаны жакшыртуу багыты. Электрондук кат алмашуу, документ жүгүртүү, жыйындарга онлайн түрүндө катышуу процесстерин жол-жоболоштуруучу ченемдер бекитилиш керек. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин VII чакырылышы тарабынан парламентти өнүктүрүү стратегиясын кабыл алуу учурдагы кырдаалдын комплекстүү анализинин негизинде жүргүзүлүп, биринчи кезекте парламенттик ишмердүүлүктү санариптештирүүнү андан ары улантууга багытталыш керек.

Экинчиден, санариптик инфратүзүмдү жакшыртуу багыты. Заманбап технологиялык прогрессти эске алганда, парламент, өзгөчө фракциялар ар кандай отурумдарды түз алып көрсөтүүчү ресурстарды, социалдык тармактарды кеңири колдонушу шарт. Жогорку Кеңештин расмий сайтындагы ар бир фракциянын өтмөктөрүндө жалпы маалыматтардан тышкары, фракция жана анын жеке мүчөсү тарабынан кайрылууларды, арыз-даттанууларды кароонун жүрүшү жана жыйынтыктары, алар боюнча кабыл алынган чечимдер жана жөнөтүлгөн жооптор, эң көп узатылган суроолорго берилген жооптор боюнча маалыматтар ачык жайгаштырылышы шарт.

КОРУТУНДУ

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик фракцияларынын ишмердүүлүктөрүнүн конституциялык-укуктук анализинин жыйынтыгында төмөндөгүдөй негизги корутундуларды чыгарууга болот.

1. Кыргыз Республикасындагы парламенттик фракциялардын калыптануусу жана өнүгүүсү боюнча изилдөөлөр диссертантка кийинки жагдайларды бөлүп чыгууга мүмкүндүк берди:

- “фракция” түшүнүгүн туюндурууда негизги беш критерий сөзсүз эске алынышы керек. Биринчиден, мыйзам менен орнотулган тартипте шайлоодон өтүп келүү керектиги; экинчиден, фракция негизги эки саясий критерийлер боюнча түзүлүүсү ыктымал экендиги; үчүнчүдөн, тийиштүү каттоодон өтүү

зарылдыгы; төртүнчүдөн, парламенттик фракция түзүүнүн максаты; бешинчиден, фракция – бул уюшулган бирикме экендиги. Жогоруда келтирилген критерийлердин негизинде, фракциянын төмөнкүдөй автордук аныктамасы иштелип чыкты.

Фракция – бул мыйзам менен орнотулган тартипте бир саясий партиянын талапкерлеринин тизмеси боюнча жана партиянын саясий багытын колдоого алган же партиядан көрсөтүлгөн бир мандаттуу шайлоо округдарынан шайланган депутаттардан түзүлгөн жана тийиштүү каттоодон өткөн, парламенттин алкагында саясий партиянын шайлоо алдындагы программасын ишке ашырууну жана анын кызыкчылыктарын чагылдырууну көздөгөн депутаттардын уюшулган бирикмеси;

- жалпы дүйнөлүк парламенттик тажрыйба боюнча фракция түзүүдө негизги үч критерий жетекчиликке алынат: партиялык критерий, партиялык-саясий критерий жана сандык критерий. Ошол эле учурда, тигил же бул критерийди тандоо конкреттүү мамлекетте бекитилген шайлоо тутумунан түздөн-түз көз каранды;

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде саясий партиялардын фракцияларын түзүүнүн саясий партиянын парламенттик шайлоого катышууга болгон укугу, парламенттин депутаттарын шайлоонун пропорционалдык же пропорционалдык-мажоритардык тутумунун бекитилүүсү, шайлоого катышкан саясий партиянын орнотулган шайлоо чегин басып өтүүсү сыяктуу юридикалык негиздери мыйзамдар менен так аныкталган;

- кыргыз парламентинин ар бир чакырылышынын мисалында жүргүзүлгөн анализдин жыйынтыктары менен өлкөдөгү парламенттик фракциялардын калыптануу жана өнүгүү тарыхын негизги төрт этапка бөлүп кароого боло тургандыгы ачыкталды.

2. Чет өлкөлөрдөгү парламенттик фракциялардын ишмердүүлүктөрүнүн салыштырмалуу-укуктук анализинин негизинде төмөнкү жагдайлар белгиленди:

- басымдуу көпчүлүк өлкөлөрдө фракциялык ишмердүүлүктү жөнгө салуучу негизги ченемдик укуктук акт катары парламенттин (же анын палатасынын) регламенти саналат. Аны менен катар, айрым өлкөлөрдө фракциялар жөнүндөгү өзүнчө мыйзам кабыл алуу тажрыйбасы бар экендигин да белгилей кетүү керек;

- саясий-укуктук тажрыйбасы боюнча бизге жакын болгон КМШнын мүчө-мамлекеттеринде дагы фракциялык ишти жөнгө салуучу башкы мыйзам катары Регламент колдонулат, фракциялар жөнүндөгү атайын мыйзам жок, жалпы укуктук база мыйзамдык, регламенттик жана корпоративдик ченемдердин айкалыштыгынан турат. Бул өлкөлөрдө парламенттердин Регламенттери ар кандай юридикалык күчкө ээ: конституциялык мыйзамдан тарта ички токтомдун деңгээлине чейин.

3. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде парламенттик фракцияларды түзүү тартиби жана ички түзүмү боюнча диссертациялык

изилдөөнүн алкагында талдоолор төмөнкүдөй тыянактарды жасоого жол ачты:

- фракциялык ишмердүүлүктү ирээтке келтирүү жана анын натыйжалуулугун жогорулатуу максатында саясий партиянын талапкерлеринин тизмеси боюнча шайланып келген депутатты ошол партиянын парламенттик фракциясынын курамына кирүүгө милдеттендирүү боюнча мыйзам чыгаруучулардын аракетин колдоого алуу. Ал үчүн баш мыйзамдын 76 беренесинин 4-бөлүгүнө жана 79-беренесинин 2-бөлүгүнө тийиштүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү талап кылынат;

- фракцияларды парламенттин тийиштүү органы тарабынан каттоого алуу, андан кийинки өзгөрүүлөрдү эсепке алып туруу, катталуу үчүн берилген бардык документтерди расмий басылмаларга жарыялоо сыяктуу чет элдик тажрыйбанын жакшы жактарын өткөрүп алуу ата-мекендик парламенттик жана фракциялык тажрыйбаны байытууга жана аны андан ары өркүндөтүүгө шарттарды түзөт;

- фракциянын жана жалпылап алганда парламенттин ишинин натыйжалуулугу үчүн жардамчы органы болуп саналган катчылыктардын штаттык бирдиктерин көбөйтүү аркылуу алардын ишмердүүлүгүн бекемдөө багытында иш алып баруу зарылдыгы көрсөтүлдү.

4. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик фракцияларынын конституциялык-укуктук макамын изилдөө кийинки натыйжаларды берди:

- парламенттик фракциялардын конституциялык-укуктук макамы – бул конституцияда, ошондой эле аталган парламенттик органга байланыштуу болгон коомдук мамилелерди жөнгө салуучу башка юридикалык документтерде камтылган укуктук ченемдердин жыйындысы, ал демократиялык мамлекеттердин парламенттериндеги фракциялардын макамы үчүн мүнөздүү болгон элементтерден турат. Фракциялардын конституциялык-укуктук макамынын эң маанилүү бөлүгүн алардын компетенциясы түзөт;

- Жогорку Кеңештеги парламенттик фракциялардын ыйгарым укуктары Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана аракеттеги мыйзамдарынын анализинин негизинде, негизги төрт топко бөлүү аркылуу ачыкталды:

- мыйзам чыгаруу маселелери боюнча ыйгарым укуктар;
- кадрдык маселелер боюнча ыйгарым укуктар;
- процедуралык маселелер боюнча ыйгарым укуктар;
- башка маселелер боюнча ыйгарым укуктар.

- фракциялардын укуктарын андан ары өркүндөтүү үчүн өлкөнүн Конституциясынын 85-беренесинин 1-бөлүгүнүн 3-пунктуна тийиштүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү сунушталды;

- фракциялардын конституциялык-укуктук макамынын толук эместиги ачыкталып, бул боштуктун ордун толтуруу үчүн Жогорку Кеңештин

Регламентинин 13-беренесин изилденип жаткан парламенттик органдын негизги милдеттерин бекитүүчү 3-бөлүк менен толуктоо негизделди.

5. Саясий партиялардын жана алардын парламенттик фракцияларынын өз ара аракеттенишүүсү боюнча жүргүзүлгөн изилдөө бул тармактагы бир катар көйгөйлөрдү ачыктап, аларды басып өтүү үчүн төмөндөгүдөй сунуштарды иштеп чыгууга өбөлгө түздү:

- моралдык жактан эскилиги жеткендигине байланыштуу Кыргыз Республикасынын “Саясий партиялар жөнүндө” Мыйзамынын жаңы редакциясын кабыл алуу жана анда саясий партиянын өзүнүн парламенттик фракциясы менен өз ара аракеттенишүүсүнүн негиздерин бекитүүнүн максаттуулугу көрсөтүлдү;

- Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 32-беренесинин ченемдерин жетекчиликке алуу менен Жогорку Кеңештин Регламентине фракция өзүнүн мүчөлөрү үчүн милдеттүү болгон чечим кабыл алган учурда, ага макул эмес болгон фракция мүчөлөрүнө өзүлөрүнүн өзгөчө пикирин билдирүү, добуш берүүдөн же башка иш-аракеттен кармануу укугу бекитүүчү өзгөртүү киргизүү сунушталды;

6. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик фракцияларынын ишмердүүлүгүн андан ары жакшыртуунун жолдорун издөө боюнча изилдөөлөрдүн натыйжалары төмөнкүдөй болду:

- өлкөдөгү парламенттик жана анын ичинде фракциялык ишмердүүлүктү жакшыртуунун бирден-бир жолу – кезектеги конституциялык реформага барып, өлкөнү классикалык парламенттик башкаруу формасына өткөрүү экендиги аныкталды. Парламентаризмге өтүүдө, кыргыз мамлекетинин басып өткөн жолун жана топтогон тажрыйбасын эске алуу шарт;

- “Кыргыз Республикасынын парламенти – Жогорку Кеңеши жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамын кабыл алуу зарыл. Бул кадам изилденип жаткан тармактагы бир катар орчундуу көйгөйлөрдү чечүүгө жол ачат: биринчиден, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын талаптарын канааттандырат; экинчиден, Жогорку Кеңештин жана андагы фракциялардын ишмердүүлүгүн укуктук жөнгө салууну ирээттештирет; үчүнчүдөн, жөнгө салуунун укуктук деңгээлин көтөрөт;

- жалпы дүйнө жүзүндө жүрүп жаткан тенденцияларга ылайык келтирүү үчүн Жогорку Кеңештин жана андагы парламенттик фракциялардын ишмердүүлүгүн санариптик трансформациялоо боюнча ишти күчөтүү абзел. Бул иш электрондук кат алмашуу, документ жүгүртүү, жыйындарга онлайн катышуу (депутаттар дагы, чакырылгандар дагы) процесстерин жол-жоболоштуруучу ченемдерди бекитүү аркылуу ченемдик укуктук базаны жакшыртууну, ошондой эле парламенттин, өзгөчө фракциялардын санариптик инфратүзүмдөрүн жакшыртууну камтыган негизги эки багыт боюнча жүргүзүлүшү кажет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында ата-мекендик парламенттин фракциялык ишмердүүлүгүн жакшыртуу үчүн бир катар практикалык сунуштар иштелип чыкты.

1. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешиндеги парламенттик фракциялардын конституциялык-укуктук негиздерин бекемдөө максатында өлкөнүн **Конституциясына төмөнкүдөй өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү** сунушталат:

1.1. **Конституциянын 76-беренесинин 4-бөлүгүн** төмөнкүдөй кылып туюндуруу: “4. Жогорку Кеңештеги депутаттык бирикмелерди түзүү жана алардын иштөө тартиби конституциялык мыйзам менен аныкталат.”.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 76-беренесинин 4-бөлүгүнүн аракеттеги редакциясында Жогорку Кеңештин депутаттары фракцияларга жана депутаттык топторго бириге алышат деген диспозитивдик ченем бекитилген. Аталган ченемди киргизүүнү, биздин көз карашыбыз боюнча, 2021-жылдагы конституциялык реформадан кийинки кырдаалдын өзгөрүүсү жана парламентте депутаттык бирикмелердин түрүнүн көбөйгөндүгү менен түшүндүрүүгө болот. Депутаттык бирикменин жаңыдан пайда болгон түрү депутаттык топторго карата 2010-жылдагы Конституциянын тажрыйбасы боюнча милдеттендирүүчү ченемди колдонуунун өзү орунсуз болуп калмак.

Ошол эле маалда, 2022-жылдын 16-ноябрында кабыл алынган “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 10-беренесинин 4-бөлүгүндө партиялык тизме боюнча шайланган депутаттын ушул эле партиянын фракциясына кирүүдөн жана чыгуудан баш тартуусуна жол берилбейт деген императивдик ченем бекитилген. Мыйзам чыгаруучунун бул аракети баш мыйзамга каршы келет.

Биздин көз карашыбыз боюнча, мыйзам чыгаруучунун саясий партиянын талапкерлеринин тизмеси боюнча шайланып келген депутатты ошол партиянын парламенттик фракциясынын курамына кирүүгө милдеттендирүү аркылуу фракциялык тартипти, фракциялардын аракетке жөндөмдүүлүгүн камсыз кылууга багытталган аракеттери колдоого алаарлык. Андай болбогон учурда парламенттин ичиндеги фракциялардын ишиндеги башаламандыктар жаралып, пропорционалдык шайлоо тутуму боюнча партиялык негиздеги шайлоолорду өткөрүүнүн принциби дагы бузулат.

Мындан улам, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 76-беренесинин 4-бөлүгүн биз сунуштагандай бланкеттик ченем түрүндө келтирип жана анын ачыкталышын мыйзамдарга шилтеме жасоо аркылуу туюндуруу максаттуу болот.

1.2. **Конституциянын 79-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1-пунктун** төмөнкүдөй кылып туюндуруу: “1) депутаттык ыйгарым укуктарын

токтоткондугу же фракциядан чыккандыгы жөнүндө жазуу жүзүндө арыз бергенде;”.

Келтирилген сунуш Конституциянын 76-беренесинин 4-бөлүгүнө сунушталган өзгөртүүлөрдүн логикалык уландысы болуп саналат жана ал дагы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде парламенттик фракциялардын ишмердүүлүктөрүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган.

1.3. Конституциянын 85-беренесинин 1-бөлүгүнүн 3-пунктун төмөнкүдөй кылып туюндуруу: “3) Жогорку Кеңештин депутаттарына жана фракцияларына;”.

Аталган сунуш үч маанилүү маселени чечүүгө өбөлгө түзөт деп эсептейбиз. Биринчиден, парламенттик фракциялардын ишмердүүлүгүнүн конституциялык негиздерин кеңейтет. Экинчиден, аракеттеги парламенттик тажрыйбаны ченемдик бекитүүгө жол ачат. Маселен, Регламенттин 47-беренесинин 6-бөлүгүнө ылайык, Жогорку Кеңештин депутаты же депутаттарынын тобу мыйзам долбоорунун демилгечисинин макулдугу менен, мыйзам долбоору парламентте биринчи окууда кабыл алынганга чейин мыйзам долбоорунун демилгечилеринин катарына кошулууга укуктуу. Демек, иш жүзүндө аталган мыйзамдык ченемге таянуу менен, фракциянын бардык мүчөлөрү мыйзам долбоорунун демилгечиси боло алышат. Үчүнчүдөн, фракциянын атынан мыйзам долбоорун демилгелөө шайлоочуларга тигил же бул фракциянын шайлоо алдындагы программасын ишке ашыруусун көзөмөлдөөнү жеңилдетет.

2. Кыргыз Республикасынын “Саясий партиялар жөнүндө” Мыйзамынын жаңы редакциясын кабыл алуу.

“Саясий партиялар жөнүндө” Мыйзамдын анализи көрсөткөндөй, 1999-жылы кабыл алынгандан тарта бүгүнкү күнгө чейин ага бир дагы өзгөртүү же толуктоо киргизилген эмес. Демек, маанилүү тармактык мыйзамдын моралдык эскилиги жеткендигине байланыштуу анын жаңы редакциясын кабыл алуу зарыл. Жаңы редакциядагы мыйзамда саясий партия менен анын парламенттик фракциясынын өз ара аракеттенишүүсүнүн негиздери бекитилиши шарт.

3. “Кыргыз Республикасынын парламенти – Жогорку Кеңеш жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамын кабыл алуу.

Парламенттин жана андагы фракциялардын ишмердүүлүгүн укуктук жөнгө салууну ирээттештирүү жана анын укуктук деңгээлин жогорулатуу, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 110-беренесинин талаптарын аткаруу максатында парламенттин ишмердүүлүгүнө байланыштуу болгон коомдук мамилелерди жөнгө салуучу аракеттеги беш мыйзамды бириктирип, “Кыргыз Республикасынын парламенти – Жогорку Кеңеш жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамын кабыл алуу максаттуу болот. Мыйзамдын маанилүү бөлүгү катары парламенттик фракциялар жөнүндөгү атайын өзүнчө бөлүмдүн камтылышы шарт.

4. Жогорку Кеңештеги парламенттик фракциялардын бүгүнкү күндө иштеп жаткан мыйзамдык базасын жакшыртуу максатында бул жааттагы коомдук мамилелерди жөнгө салуучу башкы ченемдик укуктук акт болгон **“Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына** кийинки өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү сунушталат.

4.1. **“Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 10-беренесинин 1-бөлүгүн** төмөндөгүдөй кылып туюндуруу:

“Парламенттик фракция (мындан ары – фракция) – мыйзам менен орнотулган тартипте бир саясий партиянын талапкерлеринин тизмеси боюнча жана партиянын саясий багытын колдоого алган же партиядан көрсөтүлгөн бир мандаттуу шайлоо округдарынан шайланган депутаттардан түзүлгөн жана тийиштүү каттоодон өткөн, парламенттин алкагында саясий партиянын шайлоо алдындагы программасын ишке ашырууну жана анын кызыкчылыктарын чагылдырууну көздөгөн депутаттардын уюшулган бирикмеси”.

4.2. **“Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 10-беренесинин 2-бөлүгүн** фракцияларды парламенттин тийиштүү органы тарабынан каттоого алуу, андан кийинки өзгөрүүлөрдү эсепке алып туруу, катталуу үчүн берилген бардык документтерди расмий басылмаларга же сайттарга жарыялоо талаптары менен толуктоо.

4.3. **“Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 10-беренесинин 6-бөлүгүн** парламенттик фракция өзүнүн мүчөлөрү үчүн милдеттүү болгон чечим кабыл алган учурда, ага макул эмес болгон фракция мүчөсүнө өзүнүн өзгөчө пикирин билдирүү менен, добуш берүүдөн же башка иш-аракеттен кармануу укугун бекитүүчү ченем менен толуктоо.

4.4. **“Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 13-беренесин** парламенттик фракциялардын негизги милдеттерин бекитүүчү 3-бөлүк менен толуктоо.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Рахманов, А. Р. Кыргыз Республикасынын жогорку өкүлчүлүктүү органындагы парламенттик фракциялардын жалпы мүнөздөмөсү [Текст] / А. Р. Рахманов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. – №11. – Б. 154-157. – Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=42637997>
2. Рахманов, А. Р. Парламенттеги саясий партиялардын фракцияларынын конституциялык-укуктук макамы [Текст] / А. Р. Рахманов // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2020. – No2. – Б. 76-80. – Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=45141092>
3. Аманалиев, У. О. Институционализация и конституционализация фракций политических партий в Жогорку Кенеше Кыргызской Республики [Текст] / У. О. Аманалиев, А. Р. Рахманов // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2021. – Т. 21. – №3. – С. 151-156. – Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=45659129>
4. Рахманов, А. Р. Парламент и парламентские фракции Кыргызской Республики в эпоху цифровой трансформации: правовые аспекты вопроса [Текст] / А. Р. Рахманов // Актуальные проблемы науки и практики: Гатчинские чтения–2021: в 2 т.: сборник научных трудов по материалам VIII Международной научно-практической конференции (г. Гатчина, 21–22 мая 2021 г.) [под общ. ред. В. Р. Ковалева, Т. О. Бозиева]. – Гатчина: Изд-во ГИЭФПТ, 2021. – Т. 1. – С. 44-48. – Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47715155&pff=1>
5. Рахманов, А. Р. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик фракцияларынын мыйзам чыгаруу процессиндеги ролу [Текст] / А. Р. Рахманов // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2021. – No6. – Б. 136-139. – Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48418896>
6. Рахманов, А. Р. Особенности фракционной деятельности парламентов стран постсоветского пространства: сравнительно-правовой анализ [Текст] / А. Р. Рахманов // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2022. – №1-2(64). – С. 137-142. – Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47997681>
7. Рахманов, А. Р. Кыргызстандагы парламенттик фракциялардын ишмердүүлүктөрүнүн укуктук негиздери [Текст] / А. Р. Рахманов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2022. – No3. – Б. 195-198. – Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48867227>
8. Рахманов, А. Р. Конституциональные изменения в правовом статусе парламентских фракций в Киргизской Республике после 2020 года [Текст] / А. Р. Рахманов // Бюллетень науки и практики. – 2022. – Т. 8. – №4. – С. 457-462. – Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48400225>
9. Рахманов, А. Р. Конституционные механизмы совершенствования деятельности высших органов государственной власти [Текст] / А. Р. Рахманов // Бизнес, Менеджмент и Право: Материалы I международной научно-практической конференции молодых ученых и студентов

(Екатеринбург, 11-12 ноября 2022 г.) [отв. за вып. К.Д.Ходос]. – Екатеринбург: Уральский государственный юридический университет имени В.Ф. Яковлева, 2022. – Вып. 20. – С. 852-857. – Көрүү режимі: https://vk.com/doc248115617_656574544?hash=U1tPbZbDzzb1oGkBEsn5Pjzor8mct5oybJHZkK31XJ8

РЕЗЮМЕ

Рахманов Асылбек Рахмановичтин “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин парламенттик фракцияларынын ишмердүүлүктөрүнүн конституциялык-укуктук анализи” темасындагы 12.00.02 – конституциялык укук, муниципалдык укук адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына

Ачкыч сөздөр: Жогорку Кеңеш, парламент, фракция, депутат, конституция, мыйзам, регламент, реформа, башкаруу формасы, укуктук макам, ыйгарым укук.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде парламенттик фракцияларды түзүүдө жана алардын иш алып баруу процессинде пайда болуучу коомдук мамилелер саналат.

Изилдөөнүн предметине Жогорку Кеңештеги парламенттик фракциялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылар жана аларды колдонуу тажрыйбасы кирет.

Изилдөөнүн максаты – парламенттик фракцияларды түзүүнүн жана алардын өз ыйгарым укуктарын ишке ашыруусунун жол-жоболорун жакшыртуу боюнча теориялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу жана негиздөө.

Изилдөөнүн методологиясын жалпы, жеке жана атайын усулдар түздү. Изилдөөнүн жалпы илимий усулдарынан диссертациялык иште негизги катары диалектикалык усул пайдаланылган. Жеке илимий усулдардын арасынан изилдөөнүн жүрүшүндө тарыхый усул кеңири колдонулган. Диссертациялык ишти жазууда атайын илимий усулдардын ичинен салыштырмалуу-укуктук усул маанилүү ролду ойногон.

Алынган жыйынтыктар жана алардын илимий жаңылыгы. Изилдөөнүн натыйжасында жактоого чыгарылган негизги 8 жобо, тыянактар жана практикалык сунуштар иштелип чыкты. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы Кыргызстандын президенттик башкаруу формасына өткөндүгүнө байланыштуу парламенттеги саясий партиялардын фракцияларынын өзгөргөн укуктук жана саясий кырдаалдагы ордун жана ролун, ыйгарым укуктарын жана аларды ишке ашыруусун комплекстүү илимий изилдөөгө алган алгачкы диссертациялык иш болгондугу менен аныкталат. Илимий жаңылык кыргыз парламентиндеги фракциялардын ишмердүүлүктөрүнүн конституциялык-укуктук негиздерин жакшыртуу боюнча теориялык жоболордо жана практикалык сунуштарда чагылдырылган.

Алынган жыйынтыктарды пайдалануу боюнча сунуштамалар. Диссертацияда келтирилген тыянактарды жана сунуштарды жалпы кыргыз парламентинин жана андагы фракциялардын ишмердүүлүгүн жакшыртуу боюнча мыйзам чыгаруу жана укук колдонуу ишинде, ошондой эле окуу процессинде пайдаланууга болот.

Колдонуу чөйрөсү: парламенттеги фракциялык ишмердүүлүк, өлкөнүн мыйзамдарын жакшыртуу ишмердүүлүгү, окутуу процесси.

РЕЗЮМЕ

диссертации Рахманова Асылбека Рахмановича на тему
**«Конституционно-правовой анализ деятельности парламентских
фракций Жогорку Кенеша Кыргызской Республики» на соискание
ученой степени кандидата юридических наук по специальности
12.00.02 – конституционное право, муниципальное право**

Ключевые слова: Жогорку Кенеш, парламент, фракция, депутат, конституция, закон, регламент, реформа, форма правления, правовой статус, полномочия.

Объектом исследования являются общественные отношения, возникающие в процессе создания и деятельности парламентских фракций в Жогорку Кенеше Кыргызской Республики.

Предмет исследования составляют нормативно-правовые акты, регламентирующие деятельность парламентских фракций в Жогорку Кенеше и практика их применения.

Цель исследования – разработка и обоснование теоретических и практических предложений по совершенствованию процедур создания парламентских фракций и осуществления ими своих полномочий.

Методологическую основу исследования составили общенаучные, частно научные и специальные методы. Среди общенаучных методов исследования в диссертационной работе основным был использован диалектический метод. Из частно научных методов в ходе исследования широко использовался исторический метод. Среди специальных научных методов важную роль при написании диссертации сыграл сравнительно-правовой метод.

Полученные результаты и их научная новизна. Разработаны 8 основных положений, выносимых на защиту, а также ряд выводов и практических рекомендаций. Научная новизна исследования определяется тем, что диссертационная работа является первым комплексным научным исследованием места и роли парламентских фракций, а также полномочий исследуемого парламентского органа и их реализации в изменившейся правовой и политической ситуации, в связи с переходом страны на президентскую форму правления. Научная новизна отражена в сформулированных и обоснованных теоретических положениях и практических предложениях по совершенствованию конституционно-правовых основ деятельности фракций в кыргызском парламенте.

Рекомендации по использованию полученных результатов. Выводы и предложения, представленные в диссертации, могут быть использованы в законодательной и правоприменительной работе по совершенствованию деятельности Жогорку Кенеша и его фракций, а также в образовательном процессе.

Область применения – фракционная деятельность парламента, деятельность по совершенствованию законодательства страны, образовательный процесс.

SUMMARY

of the dissertation of Rakhmanov Asylbek Rakhmanovich on the topic “Constitutional and legal analysis of the activities of parliamentary fractions of the Jogorku Kenesh of the Kyrgyz Republic” for the degree of candidate of legal sciences in the specialty 12.00.02 - constitutional law, municipal law

Key words: Jogorku Kenesh, parliament, fraction, deputy, constitution, law, regulations, reform, form of government, legal status, powers.

The object of the research is public relations arising in the process of creation and activities of parliamentary fractions in the Jogorku Kenesh of the Kyrgyz Republic.

The subject of the research is the legal acts regulating the activities of parliamentary fractions in the Jogorku Kenesh and the practice of their application.

The purpose of the research is to develop and substantiate theoretical and practical proposals for improving the procedures for creating parliamentary fractions and exercising their powers.

The methodological basis of the research was made up of general scientific, specific scientific and special methods. Among the general scientific research methods in the dissertation work, the dialectical method was used as the main one. Of the private scientific methods, the historical method was widely used during the study. Among the special scientific methods, the comparative legal method played an important role in writing the dissertation.

The obtained results and scientific novelty of the research. 8 provisions submitted for defense are formulated, as well as a number of conclusions and practical proposals. The scientific novelty of the study is determined by the fact that the dissertation is the first comprehensive scientific study of the place and role of parliamentary fractions, as well as the powers of the parliamentary body under study and their implementation in the changed legal and political situation, in connection with the country's transition to a presidential form of government. Scientific novelty is reflected in the formulated and substantiated theoretical provisions and practical proposals for improving the constitutional and legal foundations for the activities of fractions in the Kyrgyz parliament.

Recommendations for the use of the obtained results. The conclusions and proposals presented in the dissertation can be used in legislative and law enforcement work to improve the activities of the Jogorku Kenesh and its fractions, as well as in the educational process.

Scope - factional activities of parliament, activities to improve the country's legislation, and the educational process.